

Losing Childhood Along with the Father: Father loss, Sibling Relationships and Family Resilience

Yaşar ÖZBAY *, Didem AYDOĞAN**

Received date: 15.08.2018

Accepted date: 03.04.2019

Abstract

The purpose of this study is to examine the family resilience and the role of sibling relations among family members who have lost their father in the last five years. Criterion sampling method was employed in the study, which is considered one of the purposeful sampling methods. 10 people was included in the study chosen based on the following criteria: (I) having lost the father in the last five years (II) continuing the university education (III) having at least one sibling in the house (IV) having a living parent; (V) the fact that the living parent is not remarried. In the study, data were collected through semi-structured interviews and analyzed through descriptive methods. The results show that the management styles and family belief systems in the family, as well as the close, supportive relationships, are important and powerful qualities in the positive development of the family in cases of a father loss. These results are particularly of importance about the identification of characteristics of family strengths and the understanding of sibling relationships. Specific interventions, plans, and suggestions in the cultural context were introduced to strengthen positive family life and family resilience.

Keywords: Family resilience, sibling relationship, father lost, family protective factors

* Hasan Kalyoncu University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Gaziantep, Turkey; yasar.ozbay@hku.edu.tr

** Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Aydın, Turkey; didemaydogan42@gmail.com

Varlığında Çocuk, Yokluğunda Yetişkin Olmak: Baba Kaybı, Kardeş İlişkileri ve Aile Yılmazlığı

Yaşar ÖZBAY *, Didem AYDOĞAN**

Geliş tarihi: 15.08.2018

Kabul tarihi: 03.04.2019

Öz

Bu çalışmanın amacı, son beş yıl içinde babasını kaybetmiş bireylerde aile yılmazlığının derinlemesine incelenerek, kardeş ilişkilerinin rolünü değerlendirmektir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya bu kapsamda, (I) son beş yıl içinde babayı kaybetmiş olma, (II) bir üniversitede öğrenimine devam etme, (III) aynı ev ortamını paylaştığı en az bir kardeşe sahip olma, (IV) birlikte yaşadığı ebeveynin hayatta olması, (V) şuan yaşayan ebeveynin yeniden evlenmemesi ölçüt olarak belirlenen 10 kişi dâhil edilmiştir. Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Verilerin analizinde, betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Sonuçlar yaşanan baba kaybından sonra ailede var olan yönetim şekillerinin ve aile inanç sistemlerinin, aynı zamanda kardeşler arasındaki yakın, destekleyici ilişki yapılarının ve rol değişiminin, aile yılmazlığını sağlayan koruyucu ve güçlü özellikler olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuçlar özellikle de kültürel bağlamda aile de yaşanan kayıp sonrasında ailelerin güçlü özelliklerinin belirlenmesi ve önemli bir ilişki türü olan kardeş ilişkilerin anlaşılması açısından ışık tutucu niteliktedir. Araştırmanın sonuçları aile yılmazlığını güçlendirmede kültürel bağlamda müdahale, planlamalar ya da programlar geliştirmede önemli bir yol gösterici olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Aile yılmazlığı, kardeş ilişkileri, baba kaybı, aile koruyucu faktörleri

* Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Gaziantep, Türkiye; yasar.ozbay@hku.edu.tr

** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Aydın, Türkiye; didemaydogan42@gmail.com

1. Giriş

Yılmazlık, olumsuz yaşam koşullarına veya uzun vadeli risk durumlarına rağmen, bireylerin beklenenden daha iyi uyum sağlama süreçleriyle ilgilenir (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000). Son yıllarda aile temelli yaklaşım ve müdahaleler, aileleri güçlendirmeyi vurgulayan “Aile Yılmazlığı (Family Resilience)” kavramına dikkatlerini yöneltmiştir (Allison ve diğ., 2003; Henry, 2015; Patterson, 2002; McCubbin, Thompson ve McCubbin, 1996; Walsh, 1996). McCubbin ve McCubbin (1988) aile yılmazlığını, kriz durumlarıyla karşı karşıya kalındığında bu durumun yıkıcı etkisiyle baş edebilmede ailelere yardım eden özellikler, alanlar ve zenginlikler olarak tanımlamaktadır. Patterson (2002) ise aile yılmazlığını olumsuz yaşam durumlarının ardından uyum ve işlevselliği sağlamada ailelerin kullandıkları kaynaklar aracılığıyla incelemektedir. Bir başka açıdan Walsh (1996) aile yılmazlığını, yaşanan krizden büyüme ve gelişmeyi sağlayan, strese karşı tampon işlevi yapan aile süreçleri bağlamında değerlendirmektedir. Yapılan tanımlamaların odak noktası göz önüne alındığında, aile yılmazlığında olumsuz yaşam olayına karşı ailelerin eksikliklerinden daha ziyade, onların sahip olduğu güçlü özelliklere vurgu vardır.

Bir ailenin uyum ve pozitif gelişimini sağlayan aile yılmazlığını değerlendirmede öncelikli olarak ailenin risk faktörlerinin incelenmesi gerekmektedir. Risk faktörleri bireyin yaşamını tehdit eden engelleyici yaşam olayları ve durumları olarak tanımlanmaktadır (Rutter, 1987). Riskin içinde bulunduğu zaman ve bağlama göre ele alınması gerekmektedir çünkü birey ve aileler için şuan risk faktörü olabilen bir durum daha sonraki bir zamanda risk faktörü olmayabilir. Aile gelişimini ve uyumunu sekteye uğratan bir risk faktörü olarak ebeveyn kaybı, tüm aile üyelerini etkileyen derin bir stres kaynağı olarak görülürken, diğer taraftan bu durum aslında ailenin başa çıkma ve uyum sağlamada kendi kaynaklarını kullanım çağrısında da bulunmaktadır.

Yaşanılan kayba karşı verilen tepkinin, bireyin içinde bulunduğu gelişimsel dönemden, kaybedilen ebeveyn ile ilişkinin doğasından, hayatta kalan ebeveyn ve kardeşler ile ilişki sürecinden ve içinde yaşanan kültürün yapı ve özelliklerine göre değişebildiği öngörülmektedir. Bununla birlikte her kayıp, yakını kaybeden kişi için derin bir hikâyedir. Kişinin kayıp durumuna karşı vereceği tepkide önemli bir nokta, kendisi için kişinin taşıdığı anlam, yani o kişinin kendisi için kim olduğudur. Ölen baba ise annenin acısına tanık olmak ve ona yardımcı olmaya çalışmak, anneye daha önce olmadığı kadar ebeveynlik yapmaya neden olan bir durumdur (Umberson, 2011). Aslında yaşanan baba kaybı beraberinde değişen roller ile birlikte, kişinin ebeveyn olmaya dair sorumluluklar alması ve kendi ebeveyni olması bakımından bir yetişkinliğe geçiş töreni olarak kabul edilmektedir (Umberson, 2011). Ayrıca kayıp yaşamının bir sonuç olmaktan daha ziyade bir süreç olduğu söylenebilir. Kayıptan sonra yas ile birlikte bireyler yeni bir uyum sürecine doğru girerler. Bu açıdan yas, bir iyileşme süreci olarak tanımlanabilir (Stroebe, Hansson, Stroebe ve Schut, 2001). Yani bu durumda kayıpta yaşanan yoğun acı, zaman içinde kendini uyum sağlamaya yönelik yerini farklı duygu ve düşünceler ile yer değiştirir. Varoluşçu psikiyatrist ve yazar, Irvin Yalom (2001:94), ölümün iyileştirici yönünü şöyle ifade eder: “*Ölümün hayatla birleştirilmesi, hayatı zenginleştirir, bireylerin kendilerini önemsiz şeylerle bunaltmaktan kurtarmalarını, daha anlamlı ve daha sahici olarak yaşamalarını sağlar.*” Bu bağlamda yaşanan kayıp ile başa çıkmada bir anlam arayışı sürecine geçişin olduğunu da söylemek mümkündür.

Kayıp deneyimini paylaşmak aile üyeleri için hem yakın hem de uzun süreli uyuma teşvik edebilir ve aileyi işlevsel bir birlik olarak güçlendirebilir (Walsh, 1998). Walsh (1996) tarafından geliştirilen *Aile Yılmazlık Modeli*, yüksek risk durumlarında stres ve kırılabilirliği azaltabilmek,

krizlerden iyileşme ve gelişme ile çıkabilmek ve uzun süreli devam eden sıkıntıların üstesinden gelmek için aileyi güçlendirmeye yönelik süreçleri tanımlamak için kavramsal bir harita görevi görür. Aile yılmazlığı yaklaşımı; aile inanç sistemleri, aile yönetim şekilleri ve iletişim süreçleri olmak üzere birbiriyle ilişkili olan üç boyutu kapsar (Walsh, 1996, 1998, 2002, 2006). *Aile inanç sistemleri*, (I) İyileşme, acı, krizi değerlendirme, bağlılık hissi ve birleştirici değerler için kullanılan olumsuzluğa anlam verme, (II) Azim, cesaret, iyimserlik, gücü odaklanan pozitif bakış açısı ve (III) Genişletilmiş değerlendirme, inanç, dinsel törenler ve dönüşümü içeren üstünlük ve maneviyatı içermektedir. *Aile yönetim şekilleri*, (I) Kararlılığı dengeleyecek değişim yeteneği olan esneklik, (II) Bireysel ihtiyaç, farklılık ve sınırlara karşı saygı ve karşılıklı destek, işbirliği ve bağlılık, (III) Ekonomik olarak güvenlik ve çeşitli sosyal desteği içeren sosyal ve ekonomik kaynakları kapsamaktadır. *Aile iletişim süreçleri* ise (I) Belirsiz durumları açıklama, uygun mesaj ve açıklık, (II) Duygu, karşılıklı empati ve mizahı içeren açık duygusal ifade ve (III) Yapıcı problem çözme, karar almaya katılmayı içeren işbirlikçi problem çözme süreçlerinden oluşmaktadır.

Araştırmalar farklı risk durumları karşısında aile yılmazlık kaynaklarının değişebileceğini ortaya koymaktadır (Hawley, 2000). Yapılan bir araştırmada duygusal paylaşım, devam eden değişikliklere karşı esneklik ve maneviyatın kanser hastalığının her bir aşamasında önemli yılmazlık kaynakları olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Faccio, Renzi, Giudice ve Pravettoni, 2018). Özbay ve Aydoğan (2014) ise engelli çocuğa sahip olan ailelerde sosyal desteğin, maneviyatın, sahip olunan pozitif bakış açısının ve aile bağlılığının aile yılmazlığını sağlayan kaynaklar olduğunu ortaya koymuşlardır. McCubbin ve McCubbin (1996) düşük gelirli ailelerin aile ritüellerini (aile kutlamaları, manevi/dini bağlar ve gelenekleri devam ettirmeyi sağlayan aktiviteler) devam ettirdiklerini ve bu durumun da ailelerin daha yüksek düzeyde sıcaklık, sevgi ve bir diğerine duygusal destek sağladığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda ebeveyn kaybı yaşayan ailelerde, kayıptan sonra aile üyeleri arasındaki aile içi destek (örneğin, duygusal ve pratik desteğin varlığı), bireysel özellikler (örneğin iyimserlik gibi pozitif kişilik özelliklerinin), dini ve manevi inanç ve kaynaklardan alınan desteğin kayıba karşı başarılı bir şekilde uyum sağlamaya yardımcı olan kaynaklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Greeff ve Human, 2004). Yaşanılan kayıp bir hastalığın sonucu ise, ailenin bu duruma hazırlanma ve durumu kabullenme süreçleri farklı olabilmektedir. Ancak ölüm aniden ve daha da travmatik bir yaşantı ise bunu aileye açıklamak daha zor olacaktır (Hall, 2011). Bu yüzden, paylaşılan inanç sistemleri, olumsuz yaşam olaylarını anlamlandırmada aile üyelerine yardımcı olur (Greeff ve Human, 2013, Walsh, 1996). Özellikle de maneviyat, kriz ve travmatik durumların üstesinden gelmede yılmazlığı besleyerek aileye rahatlık ve güç kazandırabilir (Walsh, 2003). Aynı zamanda iletişim, ebeveyn kaybı tarafından ortaya çıkan krize uyum sağlamada aileleri rahatlatan ya da yardım eden temel süreçlerden biridir (Greeff ve Human, 2004).

Koruyucu bir faktör olarak kardeş ilişkileri

Yaşam boyunca kardeş ilişkileri bireyin dünyasında en önemli temel ilişki parçalarından biridir ve kardeş ilişkisinin, benzersiz, çok yönlü ve çoğu zaman yaşam boyu süren, en uzun ilişki türü olduğu bilinmektedir. Yaş ile birlikte kardeş ilişkileri, gelişimsel dönüşüme uğrar ve daha eşitlikçi ve daha simetrik bir yapı sergiler (Buhrmester ve Furman, 1990). Çocuklukta kardeş ilişki niteliği daha güçlü olabilme eğiliminde iken ergenlikte azalmakta ve yetişkinliğe doğru tekrar güçlenmektedir (Kim, McHale, Osgood ve Crouter, 2006). Özellikle de beliren yetişkinlik döneminde kardeş ilişkilerinin doğası ebeveyn istekleri ya da diğer dışsal durumların etkisinden ziyade daha çok gönüllük esasına dayalıdır (Stewart ve diğ., 2001). Gelişim dönemlerine göre

kardeş ilişkilerinin niteliği değişmektedir. Beliren yetişkinlikte kişiler kardeşlerinden fiziksel olarak daha fazla mesafe içindedirler fakat duygusal olarak kendilerini birbirlerine daha yakın hissederler (Scharf, Shulman ve Avigad-Spitz, 2005).

Güçlü kardeş ilişkilerinin varlığı zorlayıcı yaşam olaylarına karşı başa çıkmada önemli bir sosyal destek işlevini sağlayan, koruyucu faktörlerdir (Bolen, 2005; Dunn, 1996; Frederick ve Gaddard, 2008). Gelişim dönemlerine bağlı olarak yaşanan ebeveyn kaybından sonra kardeş ilişkilerinin değiştiğini söylemek mümkündür (Greif ve Woolley, 2015). Yetişkinlik döneminde yaşanan ebeveyn kaybı ise, aile ilişkilerinde daha önceden var olan kardeşler arasındaki çocukluk çatışmalarını ve rekabeti yeniden canlandırabilmektedir (Merrill, 1996; Khadyokav ve Carr, 2009). Yaşanan kayıptan sonraki yas sürecinde kardeşler aile rollerini yeniden yapılandırır, birlikte yeni rollerin nasıl bir dağılım göstereceğine karar verirler. Özellikle bu görüşmeler kardeşler arasındaki yakınlığı artıracak yeni uyumu sağlar (Umberson, 2011). Bazı çalışmalar da ebeveyn kaybından sonra kardeşler arasında daha yakın ilişkilerin gelişmeye başladığını ve bu durumun karşılıklı destek için bir fırsat sağlayarak, kardeşlerin benzer duyguları paylaşması ile önemli bir sosyal destek oluşturduğu vurgulanmaktadır (White ve Riedmann, 1992). Böylelikle paylaşılan yas kardeşler arasındaki empati ve iletişimi güçlendirir. Özellikle de kardeşlerden alınan pratik ve duygusal destek aile zor zamanlar yaşadığında kardeşlerin bir takım olma hissine yardımcı olmaktadır (Dewhurst, Munford ve Sanders, 2015). Yapılan araştırmalar da kardeş ilişkilerinin aile işlevselliğine önemli bir ölçüde katkı sağladığını göstermektedir (Kramer ve Kowal, 2005). Kardeşlerin değişen aile yapısına uyum sağlama sürecinde bireylerin yılmazlığını sağlamada önemli bir kaynak olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur (Jacobs ve Sillars, 2012).

Kardeş ilişkilerini açıklayan araştırma sonuçları dikkate alındığında, kardeşlerin zor zamanlarda ilişkisel güç sağlayarak, ailenin toparlanma sürecine önemli bir katkısının olabileceği beklenmektedir. Aile de yaşanan travmatik ya da sarsıcı yaşam olayları aile üyelerini eşit derecede etkileyebilir. Yaşantının zamanı, kişinin mizacı, özel çevresel bağlam ve geçmişteki başa çıkma davranışları kişilerin stresli yaşam olaylarını nasıl deneyimlediği üzerinde bir etki oluşturur. Bu yüzden, aileler ve onlarla çalışan profesyonellerin ailede risk ve koruyucu faktörleri tanımlarken durumu bağlam kapsamında ele almaları gerekmektedir. Yılmazlık temelli yaklaşımda her bir ailenin karşılaştığı güçlükler ve sahip oldukları kaynaklar beraber ele alınır (Walsh, 1996). Bununla birlikte ilgili literatürde yaşanan kayıp sonrası aile yılmazlığı ve kardeş ilişkilerinin rolüne ilişkin açıklamalar oldukça sınırlıdır. Bir diğer açıdan da aile yılmazlık kaynaklarının belirlenmesi, bireysel ve ailelere dönük müdahale ve uygulamaların geliştirilebilmesinde elzemdir. Bu açıklamalardan yola çıkarak bu çalışmada, *“Baba kaybı sonrasında ailenin uyum sürecine yardımcı olan hangi özellikleri ve kaynakları vardır ve kardeş ilişkilerinin rolü nedir?”* sorusunun cevabı aranmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma son beş yıl içinde yaşanan baba kaybı sonrasında pozitif aile gelişimine yönelik aile yılmazlık kaynaklarını ve kardeş ilişkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Nitel bir çalışma olarak desenlemesinin nedeni ise aile yılmazlığını kavramsallaştırmada süreç temelli bir yaklaşım ile ele alma ihtiyacındandır. Buna dayalı olarak

çalışma, nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik araştırma yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Fenomenolojik yaklaşım; bir olguya ilişkin deneyimlerin neler olduğu tanımlamayı sağlar (Creswell, 2007). Bu şekilde amaç, yaşanan bu kayıp sonrasında sistem yaklaşımından hareketle ailenin bu deneyimini nasıl kavradığını anlamaktır.

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada ölçüt olarak (I) son beş yıl içinde babayı kaybetmiş olma, (II) bir üniversitede öğrenimine devam etme, (III) aynı ev ortamını paylaştığı en az bir kardeşe sahip olma, (IV) birlikte yaşadığı ebeveynin hayatta olması, (V) şuan yaşayan ebeveynin yeniden evlenmemesi, belirlenmiştir. Araştırmaya son altı ay içinde babasını kaybeden, akut yas döneminde olan kişiler dahil edilmemiştir. Bu şekilde bireysel görüşmeler beş kadın ve beş erkek olmak üzere 10 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 21 ila 31 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 23.2'dir (Ss: 2.97). Tablo 1'de görüldüğü üzere son beş yıl içinde yaşanan baba kaybına ilişkin olarak kayıp nedenleri arasında kanser hastalığı (n=5), yangın sonrası zehirlenme (n=2), kalp rahatsızlığı (n=2) ve trafik kazasının (n=1) olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların ebeveyn kayıp süre, kayıp nedeni ve kardeş bilgileri

	Ebeveyn kaybından sonra geçen süre	Kayıp nedeni	Kardeş Sayısı
K1	1 yıl 1 ay	Yangından zehirlenme	2
K2	7 ay	Kanser	1
K3	1 yıl 8 ay	Kanser	2
K4	2 yıl 1 ay	Kanser	4
K5	6 ay	Kanser	1
K6	4 yıl 5 ay	Kanser	1
K7	4 yıl	Kalp rahatsızlığı	7
K8	2 yıl	Yangından zehirlenme	2
K9	2 yıl 2 ay	Kalp krizi	1
K10	5 yıl	Trafik kazası	5

2.3. Verilerin Toplanması/Süreç

Araştırmada hedeflenen gruba ulaşmadan önce uygulama ile ilgili gerekli izinler alınmıştır. Uygulama izinlerinin ardından, farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin ilgili ders saatinin son beş dakikasında, sınıf ortamı ziyaret edilerek araştırmacılar hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında ise "Planlanan bir araştırma kapsamında, son beş yılda babasını kaybeden ve en az bir kardeşe sahip olan bireyler ile görüşmeler gerçekleştirilecektir" şeklinde bir açıklama yapılmıştır. İkinci olarak araştırmacıların e-mail bilgileri ve telefon numarası paylaşarak, "Araştırmada yer almak isteyen öğrencilerin, ilgili iletişim bilgilerini kullanarak katılmak istediklerine dair mesaj göndermeleri gerekmektedir" şeklinde bir duyuru sınıf ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Böylelikle etik açıdan dikkat edilmiş olup, katılımcıların zor durumda kalmasını engelleyecek herhangi bir durumun önlenmesi sağlanmıştır. Bu şekilde e-mail ya da mesaj gönderen, son beş

Yıl içinde babasını kaybeden öğrenciler araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada görüşmeler, görüşmeci ve katılımcılar birlikte uygun bir gün ve saat belirlenerek planlanmıştır. Bu planlama sürecinde, görüşme yapılacak kişinin yaşanan baba kaybından sonra şuan bir ilaç tedavisi ya da psikolojik bir yardım hizmeti alıp almama durumu sorulmuştur. Böylelikle kayıp sonrasında devam eden yas sürecinde, travmatik bir sürecinin devam edip etmemesine yönelik ön bilgiler alınmış olup, görüşme yapabilmeye yönelik uygun katılımcılar belirlenmeye çalışılmıştır.

2.3.1. Veri toplama araçları

Bilgilendirilmiş Onam Formu: Görüşmenin amacı ve görüşme süreci ve gizliliğe dair bilgileri kapsayan “Bilgilendirilmiş Onam Formu” katılımcılar ile paylaşılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Yaş, cinsiyet, eğitim, baba kayıp nedeni ve geçen süre, kardeşlerine ait bilgileri içerecek şekilde araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Aile Yılmazlığı ve Kardeş İlişkilerini Değerlendirme Görüşme Formu: Bu çalışmada görüşmeler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu görüşme formu, son beş yıl içinde babasını kaybetmiş olan bireylerde aile yılmazlığını sağlayan kaynakları ve kardeş ilişkilerinin rolünü incelemektedir. Görüşme formu Walsh (1996) tarafından geliştirilen “Aile Yılmazlık” modeli temeli ve kardeş ilişkilerini açıklayan görgül araştırmalar doğrultusunda yapılandırılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemine uygun olarak sorular esnek yapıda hazırlanmıştır. Bu şekilde katılımcıların, baba kaybından sonra aile yılmazlığını ve kardeş ilişkilerini kendi deneyimleri ve görüşleriyle anlatmaları hedeflenmiştir. Görüşme formu için Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında, travma ve aile üzerine çalışan bir öğretim üyesi tarafından uzman görüşü alınmıştır. Alınan uzman görüşü doğrultusunda görüşme formuna ilişkin soruların hedef gruba uygunluğu, içerik bağlamında kapsayıcılığı ve anlaşılabilirliği dikkate alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Aynı zamanda hedeflenen grup üzerinde görüşmeler gerçekleştirilmeden önce ebeveynlerinden birini kaybetmiş olan ve en az bir kardeşe sahip olan bir kişi ile pilot bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu görüşme sonrasında, görüşme formu tekrardan gözden geçirilmiş olup, uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Görüşme formundaki sorulara ilişkin örnekler şu şekildedir: “Yaşadığınız bu kayıp sonrası sizce ailenizi gerçekten ayakta tutan güçler/kaynaklar nelerdir?”, “Özellikle de yaşanan kayıp sonrasında kardeşleriniz ile olan ilişki süreçlerinizde değişen şey nedir?”

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada görüşme yönteminden elde edilen veriler betimsel analiz ile gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Veri analizinde işlem basamakları şu şekildedir:

İlk olarak, bireysel görüşmelerden elde edilen verilerin araştırmacılar tarafından MS Word programına aktarımı gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin çözümlenmesinden 55 sayfa veri elde edilmiştir. Elde edilen ham veriler, satır satır okuma tekniği ile okunarak önce açık daha sonra tematik kodlama süreci gerçekleştirilmiştir. Tematik kodlama sürecinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın ana amacına uygun Walsh (1997) Aile Yılmazlık Modeli temelli (kavramsal çerçeve) veri analizi için bir çerçeve sağlamıştır. Aynı zamanda araştırmada kardeş ilişkileri, kardeş ilişkileri arasında rol değişimi ve rol değişiminin kardeş ilişkilerine nasıl yansıdığını ele alan, kardeş ilişkilerine dayalı kuramsal açıklamalar bağlamındaki

açıklamalar dikkate alınarak araştırmacılar tarafından bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu şekilde verilerin hangi temalar altında düzenleneceği ve sunulacağı belirlenmiştir.

İkinci olarak Aile Yılmazlık Modeli ve kardeş ilişkilerine ilişkin belirlenen çerçevede veriler okunup, düzenlenmiştir. Üçüncü aşamada ise araştırmada kavramsal çerçeveye dayalı yaklaşım bağlamında elde edilen verilerde, doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Tüm bu süreç sonucunda tanımlanan bulgular açıklanarak, ilişkilendirilmiş olup, anlamlandırılmıştır. Veri analizinin son aşamasında ise veriler araştırmacı tarafından bir kez daha analiz edilerek araştırma sorularına verilen yanıtların her bir kategori altında tekrar edilme sıklığına ilişkin frekanslar hesaplanmış; bulgular katılımcı söylemlerini de içerecek bir biçimde rapor edilmiştir. Ayrıca, araştırmada nitel araştırmada inanılabilirliği sağlamak üzere, uzman incelemesi yöntemine başvurulmuştur (Creswell, 2007). Böylelikle görüşme yöntemiyle elde edilen veriler, bunların analiz ve sonuçların sunumuna ilişkin, nitel araştırma konusunda deneyimli bir araştırmacıdan geribildirim alınmıştır.

3. Bulgular

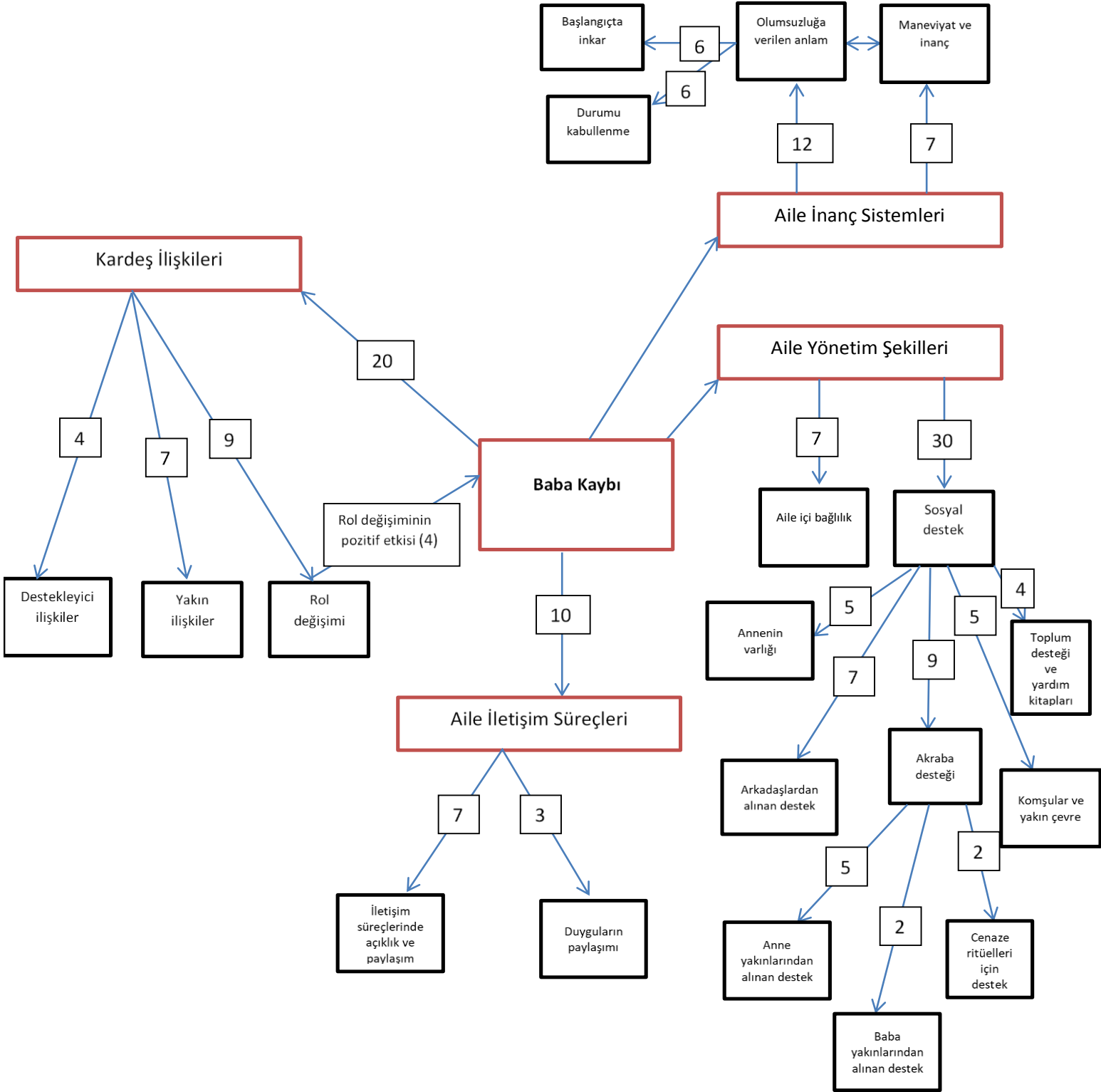
Baba kaybından sonra aile yılmazlığını sağlayan kaynakları ve kardeş ilişkilerini derinlemesine inceleyen bu araştırmada katılımcıların görüşleri gizliliği sağlamak amacıyla kodlanarak verilmiştir. Buna göre her katılımcı "K" olarak kodlanmış ve her katılımcıya kodunun yanında "K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10" şeklinde numara verilmiştir. Araştırmada katılımcıların görüşme sorularına verdikleri yanıtlar üzerinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların görüşme sorunlarına derinlemesine bilgi verdiği durumlarda söylem frekansları araştırmanın katılımcı sayısını (n = 37) aşmıştır. Araştırmanın ana amacını oluşturan "Baba kaybından sonra aile yılmazlığını sağlayan kaynaklar ve kardeş ilişkilerinin rolü ve niteliği nedir?" sorusunun cevabı aranmıştır. Tablo 2'de aile yılmazlığına ait temalar ve kategoriler sunulmuştur.

Tablo 2. Aile yılmazlığını sağlayan kaynaklar ve kardeş ilişkilerine ait kategori ve temalar

Aile inanç sistemleri	Yönetim şekilleri	Aile içi iletişim	Kardeş ilişkileri
Olumsuzluğa verilen anlam	Esneklik	Açıklık	Rol değişimi
Pozitif bakış açısı	Bağlılık	Duyguları ifade etme	İlişki yapıları
Değerler ve maneviyat	Sosyal destek	İşbirlikçi problem çözme	

Aile yılmazlık modeli çerçevesinde ve araştırmalar tarafından belirlenen kategori ve temalar dikkate alınarak, araştırmacıların verdikleri cevaplanarak kodlanarak, uygun kategori ve temalara yerleştirilmiştir. Şekil 1'de detaylı olarak aile inanç sistemleri, aile yönetim şekilleri, aile içi iletişim süreçleri ve koruyucu bir faktör olarak değerlendirilen kardeş ilişkilerine yönelik kodlara dair bilgi paylaşılmıştır. Bir diğer aşamada ise Şekil 1'de sunulan açıklamalar detaylandırılarak, katılımcı ifadelerine de yer verilerek bulgular verilmiştir. Analizlerde nitel verilerin araştırmacılar tarafından sayısallaştırılmasının nedenleri, araştırmada güvenilirliği arttırmak yanlılığı azaltmak ve kategoriler arasında karşılaştırmalar yapabilmektir.

Şekil 1. Kayıp sonrası aile yılmazlık kaynakları ve kardeş ilişkileri

Tema 1- Aile inanç sistemleri: Katılımcıların yaşanan baba kaybını nasıl anlamlandırdıklarına dayalı oluşan aile inanç sistemleri; olumsuzluğa verilen anlam ve değerler ve maneviyat olmak üzere iki tema bağlamında incelenmiştir.

Olumsuzluğu verilen anlam: Bir aile sistemi olarak yaşanan bu kayba ilişkin anlam verme sürecinde olumsuzluğa verilen anlam; başlangıçta inkâr (K2, K4, K5, K6, K8, K9) ve durumu kabullenme (K2, K3, K6, K7, K8, K9) olarak bazı katılımcılar tarafından tanımlanmıştır. *K4: Soruyordum sürekli kendime, ne oldu, ne olacak şimdi diye. Sonradan niye toprağa gömülüyor, niye böyle oluyor diye. İlk zamanlar mezarlığa giderken babam kalkar umuduyla gidiyordum. Gittiğimde kalkmasını, hadi gel böyle olacak, kalk diyordum. Bir isyan vardı sürekli. Ama sonrasında biraz daha yaş ilerleyince olayın gerçekliğini kabul etmeye başladım.*

Maneviyat ve dini inanç: Katılımcılar yaşanan bu kaybın üstesinden gelmede sahip olunan maneviyat ve dini inancın önemli bir güç olduğu görüşündedir (K1, K2, K3, K4, K7, K8, K9). *K2: Hocam durumu kabullenmemde çok önemli katkısı oldu özellikle de inanç sistemimin. Çünkü ölüm yani, kaçılacak bir şey değil. Bugün olmasaydı yarın yine başımıza gelecekti. Kimse de ölümsüz değil. İnançlarım çok etkili oldu o noktada. Toparlanmamda, aileme destek olmamda. İncamız gereği öleceğiz, bunu bildiğimiz için öyle yaklaştık olaya.*

Tema 2-Aile yönetim şekilleri: Katılımcıların yaşanan bu olumsuz yaşantıyı, aile dinamiklerinin etkileşimiyle nasıl ele aldıkları bağlılık ve sosyal destek sistemleri bağlamında değerlendirilmiştir.

Bağlılık: Aile üyelerinin yaşanan kayıp sonrasında güçlü bir bağlılığa sahip olmaları ailenin toparlanmasında önemli bir faktör olduğu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır (K2, K3, K5, K6, K8, K10). *K8: Ama babamın kaybindan sonra artık daha fazla sıkı sarılmamız gerektiğini hani o çekirdek aile kavramı bizim için hiçbir zaman 3-4 kişi olmadı, bu yüzden hep birlikte olursak daha güçlü kalırız evet babamızı kaybettik ama biz hala birlikteyiz ve sürdürmemiz gereken bir hayat var hala sorumluluklarımız var ya da 17 yaşında olan benim sorumlugumu bir anda herkes omuzlarında hissetmeye başladı.*

Sosyal destek: Araştırmada aile yılmazlığında bir kaynak olarak sosyal destek sistemlerinin, aile içindeki destek süreçleri ve yakın çevrenin (arkadaş, akraba ve komşu desteklerinin) yaşanan kaybın üstesinden gelmede önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Özellikle de katılımcılar, yaşanan bu zor zamanlar karşısında annenin varlığını önemli bir sosyal destek olarak görmekte-dirler (K4, K6, K7, K8, K10). *K4: Benim en büyük gücüm, desteğim annemdi. Bununla birlikte katılımcılar (K1, K2, K3, K5, K8, K9, K10), yakın çevreden aldıkları arkadaş desteği şu şekilde vurgulamışlardır. K3: Yakın arkadaşlarımdan hep destek gördüm evimiz hiç boş kalmadı gerek taziye için belli bir zaman sonra biz yalnız kalınca çekirdek aile olarak kalınca yokluğunu daha fazla hissettik ama benim arkadaşlarım destek olmaya çalışıyorlar vefatından önce sonra hala devam ediyor.*

Katılımcılardan bazıları (K3, K4, K5, K7, K8) özellikle anne yakınlarından (dayı, teyze, dede gibi) alınan geniş akraba desteğinin kayıp sonrasındaki önemi üzerinde durmuşlardır. *K4: Dayım, teyzemler... annemin tarafı, onlar olabildiğince destek oldular. Önceden dayımlarla hiç bayram gezmesine çıkmazdık sonradan artık bize de gelip giden olmayınca bayram gezmesine çıkmaya başladık. Bayram yemeklerini de dayımlarda yemeğe başladık. Anne tarafı sülale biraz daha ağır basmaya başladı. Hala da anne tarafıyla yakın ilişkiler vardır. Katılımcılardan bazıları ise yalnızca cenaze ritüellerini gerçekleştirmede akrabalarından destek aldıklarını belirtmişlerdir (K1, K2). *K1: Akrabalarımız, daha çok şey ben anneanne tarafını hiç tanımadım. Teyzelerim olsun, dayılarım olsun, yani anne tarafını hiç bilmem. Fakat baba tarafından akrabalarımız sağolsunlar cenazeye**

geldiler öyle önemli günlerde gelirler fakat sonrasında da onlarla pek görüşmemiz olmuyor, çünkü uzaklar. Sağolsunlar görevlerini yaptılar ama onun haricinde ekstra bir destek kaynağı olarak göremem. Bazı katılımcılar süreçte baba yakınlarından (amca, hala, dede gibi) tarafından alınan desteğin üzerinde durmuşlardır (K2, K9). K9: Yani, biz nasıl desem. Babamın ailesi. Ben babaannem ve dedemi çok seviyorum. Amcamlar yardımcılar. Amcam baba yarısı gibi bir şey. Babamın ailesinin bizim yanımızda olması sanırım biraz daha toparlanmamızda destek oldu. Babamın ailesiyle bağlarımız çok güçlü. Beni babaannem büyüttü diyebilirim. Ben çocukluğumu onun yanında geçirdim. Ailem Bursa'da kaldığımız zamanlarda, bizim eğitimimiz için buraya taşındık. Biz babaannelere geldik iki yıl eğitim için. Amcam baba görevini üstlendi bizi denetledi, korudu. Bazı katılımcılar yaşadıkları zor zamanlarda komşulardan ve yakın çevreden (annenin arkadaşlarından) aldıkları desteğin önemini belirtirken (K2, K3, K5, K8, K10), bazıları toplumdaki yararlandıkları destekler (K2, K4, K6) ve kendine yardım kitapları (K6) gibi kullanmış oldukları destek sistemlerinden bahsetmişlerdir.

Tema 3-Aile içi iletişim süreçleri: Yaşanılan bu kayıp karşısında aile içi iletişim şekilleri açıklık, yakınlık ve duygusal paylaşım bağlamında değerlendirilmiştir.

Açıklık, yakınlık ve duygusal paylaşım: Yaşanan kayıp sonrasında katılımcılar aile arasındaki iletişim süreçlerinde belirgin farklılıkların olduğuna dair vurgu yapmışlardır (K1, K2, K5, K6, K7, K8, K9). K2: Biraz daha bakınca annemle aramızdaki iletişim biraz daha arttı. K9: Farklılık benim annem ile aramın, iletişimimizin düzelmesi. Bununla birlikte bazı katılımcılar aile içinde açık bir şekilde duyguların ifade edilmesi ve paylaşılmasının üzerinde durmuşlardır (K1, K5, K6). K1: Mesela şey, üzüldüğüm zamanlar babamı konuşmak istediğimde en çok onunla konuşabildim. O da benimle konuşabildi. Mesela babamı başkasına anlattığımda sıradan bir ölüm olayı gibi yaklaşıyordu ama kardeşim ile bu olmadı daha yakındık. O yüzden birbirimizi anlayabildiğimizi düşünüyorum.

Tema 4- Kardeş ilişki niteliği ve rolü: Baba kaybindan sonra, aile yılmazlığını güçlendirmede kardeş ilişkilerinin rolü ve ilişki niteliğini değerlendiren bu tema iki kategoriden oluşmaktadır: birincisi destekleyici kardeş ilişkileri (K1, K5, K6, K8) ve kardeş ilişkilerinde yakınlaşma (K1, K2, K3, K4, K6, K7, K9) ikinci olarak; rol değişimi (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K10) ve rol değişiminin etkisidir (K2, K6, K9, K10).

Destekleyici ve yakın kardeş ilişkileri: Katılımcılar yaşanan kayıp sonrasında kardeşler arasında destekleyici sürecin varlığını vurgulamışlardır (K1, K5, K6, K8). K1: İlişkilerimiz şu şekilde sonuçta, bir insan babasını kaybettiği zaman kendisini anlayabilecek bir insan ihtiyaç duyabiliyor. Bütün aile yaşantısını bilen, geçmişini, çocukluğunu bilen, onu anlayabilecek birine ihtiyaç duyuyor. O yüzden benim kardeşim o sıralar bana çok destek oldu. Bende ona aynı şekilde. Çünkü biz aynı ailede büyümüştük en iyi annemizi babamızı tanıyan biziz sonuçta. Mesela şey, üzüldüğüm zamanlar babamı konuşmak istediğimde en çok onunla konuşabildim. O da benimle konuşabildi. Mesela babamı başkasına anlattığımda sıradan bir ölüm olayı gibi yaklaşıyordu ama kardeşim ile bu olmadı daha yakındık. Aynı zamanda katılımcılar kayıp sonrası kardeş ilişkilerinde yakınlaşmanın daha da artmış olduğunu katılımcıların büyük bir çoğunluğu vurgulamışlardır (K1, K3, K4, K6, K7, K9). K3: Duygusal anlamda birbirimize bağlılığımız zaten vardı ama kayıptan sonra biraz daha arttı mesela abim kopuktaki birazcık daha bizimle olan ilişkileri yakınlık olarak artmaya başladı yemek yenecekse bir yere gidilecekse arttırdığını düşünüyorum.

Rol değişimi ve rol değişiminin etkisi: Araştırmada katılımcılar kardeş ilişkilerinde belirgin olarak kayıp sonrası rol değişiminin olduğunu görüşündedirler. Katılımcılardan bazıları kardeşlerinin baba rolünü üstlenmesi (K1, K3, K4, K6, K8, K4) üzerinde durmuşlardır. K4: En büyük ağabeyim baba rolüne geçer gibi oldu. K6: Bende bir rol değişimi olmadı ben hep küçük çocuktum ama abimde oldu. Abim daha çok babama yakın bir role girdi diyebilirim. Bazı katılımcılar ise yaşanan kayıp sonrasında kardeşler arasındaki rol değişiminde, kendilerinin ebeveyn ya da baba rolü üstlendikleri üzerinde durmuşlardır. K5: Evet. Şöyle oldu. Sanırım şöyle oldu, babamın rollerini ben

üstlendim. O da sanki ben onun babasıymışım gibi davranmaya başladı. Yani mesela sınav başvurusu yapılacak, beni arıyor. Annem ile böyle bir şey paylaşmıyor. Mesela yeni bir şey almak istiyor, bilgisayar vs. beni arıyor. İlişkimiz daha çok abla kardeş değil de ben onu daha çok koruyucu kollayıcı bir role geçtim. Son olarak rol değişimiyle ilgili olarak katılımcılar, yaşanan baba kaybı sonrası değişen rollerin ailenin toparlanmasında pozitif bir güç olduğunu vurgulamışlardır (K2, K6, K9, K10). K9: *Şimdi babam olmayınca annem ile birbirimize kenetlendik. Kardeşimin biraz daha düşkünlüğü arttı. Aslında babam ölünce evin direği biraz ben oldum gibi oldu. Bu rol değişimi kararında. Daha fazla yakınlaştırdı, diyaloglarımız düzeldi. Şimdi birşeyleri konuşuyoruz, paylaşıyoruz.*

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın amacı son beş yıl içinde babasını kaybeden bireylerde aile yılmazlık kaynaklarını derinlemesine inceleyerek, kardeş ilişkilerinin rolünü değerlendirmektir. Araştırmada yaşanan baba kaybı sonrasında aile yılmazlığını sağlayan kaynakların önem sırasına göre, (a) aile üyeleri arasında, arkadaş, akraba ve toplumdaki yararlanan sosyal destek, (b) rol değişimini içeren destekleyici ve yakınlaştırıcı kardeş ilişkileri, (c) baba kaybına yüklenen anlam ve inanç ve manevi kaynaklar, (d) aile üyeleri arasındaki açık, yakınlaştırıcı duyguların paylaşılması olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aile İnanç Sistemleri

Yaşanılan baba kaybı beklenen ya da beklenilmeyen bir durum olsa da bireyin yaşadığı bu acıyı hemen kabul etmesi, anlamlandırması zordur. Şair Cemal Süreyya, "Her ölüm, erken ölümdür" derken aslında hiç kimsenin tamamıyla bütün hazırlıklarını yapıp, bir kaybı karşılama kolay olmadığını vurgular. Bu çalışmada katılımcıların yaşadıkları bu kaybı açıklama ya da bir anlam yüklemeye çalışmada başlangıçta bu durumu kabul etmekte zorlandıkları fakat bu kaybı sahip oldukları inanç ve maneviyat ile açıklamaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle de baba ile kurulan ilişkiye yüklenen anlam, kurulan ilişkide bitirilmemiş işler (ifade edilmemiş duygu, düşünceler vs) var ise, kişinin bu ilişkiyi onaramayacağı düşüncesinden hareketle başlangıçta kabul etmeme ve inkâr etmesi beklenen bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Yaşamda sevilen bir kişiden ayrılık ya da kayıplar, bireyi varoluşsal bir sorgulamaya yönlendirme gücüne sahip olan ve bazı kişiler için de yıkıcı sonuçları olabilen yaşam deneyimleridir. Yaşanılan bir kayıp sonrasında yaşam felsefesinde değişimler meydana gelir. Aslında bu kayıp, bir anda yaşamın akan seyrinin değiştirerek, kişiyi yaşamda anlam arayışına doğru yönelterek, olayların akabinde baş gösterir. Bu yüzden bireylerin travmatik yaşantılara verdiği tepkileri etkileyen kültürel ve manevi geleneklere dayanan inanç sistemini anlamak çok önemlidir. Yaşanılan kaybı kabul etme ve anlamayı sağlayan, sahip olunan dini inanç ve maneviyat bu duruma anlam verme ve bir amaç oluşturmaya katkı sağlar (Walsh, 1996). Kültürel olarak inanç ve maneviyatta dua etmek, kutsal kitap okumak, yardım gereksinimi olan insanlara yardım etmek ve yemek vermek yapılan dini gelenek ve göreneklerden bazılarıdır. Maneviyat ve inanç yılmazlığı sağlayan temel bir faktördür ve maneviyatın stresli durumların üstesinden gelmede, birlik ve beraberliği oluşturmayı sağlayarak, kriz durumlarına anlam verme hissinde aile üyelerine olanak sağlayarak sistemi yeniden yapılandırma yardımcı olduğu yapılan diğer araştırmalar ile desteklenmektedir (DeFrain, 1999; Greeff ve Human, 2004; Fantz, Trolley ve Johll, 1996).

Aile Yönetim Şekilleri

Bu çalışmada, aile yönetim şekillerinde aile bağlılığı ve sosyal desteğin önemli aile yılmazlık kaynakları olduğu tespit edilmiştir. Özellikle katılımcılar sosyal destek alanında aile içinde birbirlerinden alınan desteğin önemi üzerinde durmuşlardır. Hayatta kalan ebeveyn olarak anne ile kurulan yakın ve destekleyici ilişkinin, kaybın ardından bireyin yaşamındaki diğer ilişkileri üzerinde de olumlu etkileri olabileceği söylenebilir. Bununla birlikte yaşanan kayıp ardından kalan ebeveynin ailesi tarafından (örneğin, dede, dayı, teyze) alınan desteğin, ailenin bu yeni yaşam durumuna uyum sağlamasında ve aile bağlılığının oluşumunda etkisi söz konusudur. Elde

edilen yakın akraba ile ilgili bu sonucun kültürel bağlamda geniş aile yapısı ve ilişkilerinin zor zamanlarda nasıl ilerlediğini anlamak açısından önemlidir. Ayrıca çalışma da toplum desteği ruh sağlığı hizmetlerini içermektedir. Bu çalışmada çok az sayıda katılımcı, psikolog, psikolojik danışman, psikiyatrist gibi ruh sağlığı uzmanlarından destek almış olmaları, dikkat çekici bir sonuçtur.

Sosyal desteğe bağlı olarak elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, baba kaybından sonra buna ilişkin duyguların paylaşılması, maddi-manevi yardım ve ailenin yalnız olmadığının yakın çevresi tarafından hissettirilmesinin ailenin esneklik ve uyumunu sağlayan faktörlerdir. Aynı zamanda bir sosyal destek türü olarak bu çalışmada komşulardan ve yakın çevre özellikle de kalan ebeveyn olarak annenin arkadaşları tarafından alınan desteğin cenaze ritüellerini yerine getirerek, kayıp durumunu kabullenme ve duyguların paylaşılmasını sağlayan önemli bir sosyal destek kaynağıdır. Bu durum kültürel bağlamda şu şekilde açıklanabilir. Örneğin; Türk kültüründe cenaze törenleri ve sonrası mevlit gibi farklı dini ritüellerin yapılmasının, yakın akraba ve çevreyi bir araya getirerek kayıp yaşayan ailenin bu durum ile başa çıkmasına güçlü bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte cenaze törenleri ve sonrasında taziye ziyaretleri, bu ziyaretler sırasında yas tutan bireylerin, ölen kişi ve ölüm hakkında duyduğu sözler çoğu kez ölümü kabullenmelerine yardımcı olur (Aksöz, 2014).

Araştırma da aile üyeleri arasında bağlılığın, ailenin uyum sağlama ve birlik ve beraberliğinin devamı için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aile de bağlılık hissi, aile üyeleri arasındaki işbirliğini ifade eder. Aile üyeleri arasında işbirliğinin olması, ilişkisel yılmazlığı sağlayarak olumsuzluğun üstesinden gelmede yetenekleri güçlendirir. Yani kriz birlikte paylaşılan bir zorluk olarak görüldüğünde ilişkiler çok daha sağlam ve güçlü olabilmektedir. Patterson (2002) önemli bir yaşam olayına maruz kalmanın ardından pek çok ailenin kendi bağlılık hislerini yeniden geliştirdikleri üzerinde durur. Aile yılmazlığı modeli yaklaşımıyla, Walsh (2006) ailedeki kriz durumlarını açıklarken, bunun aileler için hem fırsat hem de tehdit olarak nitelendirilebileceğine vurgu yapar. Özellikle ailede yaşanan krizler ve zor zamanlar ilişkilerini daha da zenginleştirerek, aralarındaki duygusal bağların artmasına ve ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayabilir. Bu durum aile üyeleri arasında işbirlikçi yaklaşımın ve aile bağlılık hissini yaşayan zorlanmalar karşısında önemli bir yılmazlık kaynağı olduğuna dair diğer araştırma sonuçlarıyla tutarlıdır (Greeff ve Human, 2004). Güçlü bağlılık hissi, kriz sonrasında aile sisteminin yeniden düzenlenmesine ve uyum sağlamasına yardımcı olur (Antonovsky ve Savroni, 1998). Aile üyeleri arasındaki birliktelik aile bağlılığı olarak tanımlanan aile üyeleri arasındaki duygusal bağa yol açar (Olson, 1993).

Aile iletişim süreçleri

Yaşanan baba kaybı aile yapısını değiştirir ve kurulan iletişim kalıplarını çarpıtır. Özellikle de kültürel olarak babanın rolü değerlendirildiğinde, babanın daha çok ekonomik sorumluluğu üstlendiği, bununla birlikte annenin ise daha çok çocuğun gelişimine odaklandığı söylenebilir. Ancak yaşanan baba kaybı ile beraberinde, babalık rolü artık anneye geçmekte hatta bazen bu rol evin en büyüğü ya da kardeşler arasında paylaşılmaktadır. Değişen rollerin en büyük yansıması da aile üyelerinin kendi aralarındaki kurmuş oldukları iletişim şekillerinden anlaşılmaktadır. Bu zamana kadar çocukluk rolünü üstlenen kişi, bir anda kendini yetişkin olarak aile de yeni bir rol üstlenerek, aile sisteminde yeni bir yapılandırmaya yol açar. Bu çalışmada aile üyeleri arasındaki açık ve doğrudan iletişimin ve duyguları paylaşmanın empati, çatışma toleransı, farklılıklar ortaya çıktığında mücadele etmede aile yılmazlığını sağlamada bir kaynak olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşanan kayıptan sonra yoğun duygular farklı zamanlarda, farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Öfke, hayal kırıklığı, vazgeçme, çaresizlik, rahatlama, suçluluk ve karışık duygular hissedilebilir. Aile üyelerinin ihtiyaç ve endişelere karşı tepkileri, kriz zamanlarında yeni talepleri karşılamak için sistem değişikliklerini yapılandırma da aile yılmazlığı için önemlidir (Walsh, 1998). Açık ve dürüst iletişim yasinin çözülmesinde temel bir yapı olup (Wollin, 1998) özellikle geçiş aşamalarında aile yılmazlığında hayati bir öneme sahiptir (Walsh, 1998).

Bir koruyucu faktör olarak kardeş ilişkileri

Bu araştırmadan elde edilen bulgular kardeş ilişkilerinin kişinin yaşamında önemli sosyal destek ağı oluşturduğunu göstermektedir. Kardeşler arasındaki yakın ve destekleyici ilişkiler, paylaşımların artması, açık iletişimin sağlanması, zor zamanlarda ilişkisel bir kaynak olarak kullanılabilir. Ebeveynler ya da bakım veren kişiler duygusal ya da fiziksel olarak uygun olmadığında, kardeşler kişinin yaşamında en önemli bireyler olabilmektedir (Holland ve Crawley, 2013). Özellikle de bu araştırmada kayıp sonrasındaki süreçte kardeşler arasında destekleyici ilişkilerin yılmazlığı sağlamada önemli kaynak olduğu ortaya çıkmaktadır. Destekleyici ve yakın, samimi kardeş ilişkilerinin önemli bir koruyucu rolünün olduğu sonuçları diğer çalışmalarla da benzerlik göstermektedir (Bolen, 2005; Dunn, 1996; Frederick ve Gaddard, 2008; Paula, 2011). Bu araştırmanın sonucuna dayalı olarak kardeşler arasındaki destekleyici ve yakın ilişkileri sağlamada, baba kaybindan sonra oluşan rol değişiminin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Kardeşler ebeveynlerinin artık olmadığını ve sahip oldukları tek şeyin birbirleri olduklarını fark ettiklerinde daha da yakınlaşmaktadır. İkinci ebeveynin de ölümüyle gelen farkındalık, birbirlerine olan bağlılıklarını arttırmaktadır (Mack, 2004). Aynı zamanda riske karşı verilen tepkide, bireyin içinde bulunduğu gelişimsel dönem önemlidir. Bu araştırma grubunda yer alan bireyler beliren yetişkinlik dönemindedirler. Beliren yetişkinlik döneminde, bireyler kardeş ilişkilerinde, ergenlik dönemine göre daha az çatışma halindedirler ve daha az rekabetçidirler (Stewart ve ark., 2001). Dolayısıyla bu araştırmada kardeşler arasındaki yakın ve destekleyici ilişkilerin varlığına, kardeşlerin içinde bulunduğu gelişimsel dönemin de etkisinin olabileceği düşünülmektedir.

Yaşanan baba kaybindan sonra kardeşler ailede rollerini yeniden tanımlar ve özellikle de kayıptan sonra "kimin" koruyucu rolünü devam ettireceği konusunda birlikte karar verebilecekleri gibi kültürel yapı da bu rol değişimi için belirleyici olabilmektedir. Araştırmada kardeşler arasındaki rol değişiminin yakınlığı daha da güçlendirdiği söylenebilir. Ailedeki rollerin yeniden yapılanmasına yol açan ebeveyn kaybında, kardeşlerin birbirinin acısını anlaması ve paylaşması, kaybın etkilerini hafifletmektedir (Umberson, 2011). Araştırmada kayıptan sonra, kardeşler arasındaki rollerin değişiminin, aile üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kardeşler rolleri değiştikçe daha da güçlenir, her birinin yeni sorumluluklar üstlenerek, yeni ilişkiler kurarlar. Ebeveynlerin kaybıyla özellikle yakın olmayan kardeşler hayatlarındaki bir boşluğa cevap verirler ve ebeveynler tarafından tutulan sorumlulukları üstlenirler veya başka bir kardeşin ihtiyacına cevap verir (Mack, 2004).

Elde edilen bu sonuçlar, yaşanan kayba karşı verilen tepkinin, bireyin sahip olduğu bireysel özelliklerden, gelişimsel dönemden, aile yapısı ve kültüre göre farklı şekilde yaşandığını ortaya koymaktadır. Ancak bu araştırmada katılımcılar yalnızca baba kaybı yaşamışlardır. Ayrıca baba kaybını çocukluk döneminde yaşama, yaş, cinsiyet ve anne kaybı gibi durum dikkate alındığında değişebileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla sonuçlar baba kaybı yaşayan, beliren yetişkinlik döneminde bulunan bireylerin durumu algılama ve değerlendirmeleriyle sınırlıdır. Bununla birlikte ebeveynin tamamlanmayan işleri, ekonomik durumlar gibi pek çok faktör yaşanan kayıp sonrası süreci zorlaştırabilir. Bu ihtiyaçtan dolayıdır ki, aile yılmazlığını sosyal-ekolojik bağlamda inceleyen nitel araştırmalara gereksinim vardır. İkinci olarak ise, kardeş ilişkilerinde yaş, kardeşlerin cinsiyeti, kardeş sayısı, kardeşlerin sıralaması önemli faktörlerdir. Kardeşler arasındaki ilişkilerin çocukluktan yaşlılığa kadar değişebildiği göz önüne alındığında, nicel ve boylamsal çalışmaların planlanması gerekmektedir.

Son olarak ise araştırmada ortaya çıkan sonuçların, beliren yetişkinlik döneminde kayıp sonrası yılmazlık temelli aileleri güçlendirmede müdahale programı geliştirme ve psiko eğitim grup çalışmaları planlamada yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aksöz, İ. (2014). Kayıp ve Yas. Türkan Doğan ve Özgür Erdur (Ed.), *Afetler, Krizler, Travmalar ve Psikolojik Yardım* (s. 43-63). Türk PDR Derneği Yayınları, Ankara.
- Allison, S., Stacey, K., Dadds, V., Roeger, L., Wood, A., & Martin, G. (2003). What the family brings: Gathering evidence for strengths-based work. *Journal of Family Therapy*, 25(3), 263–284.
- Antonovsky, A., & Sourani, T. (1988). Family sense of coherence and family adaptation. *Journal of Marriage and the Family*, 50(1), 79–92.
- Bolen, R. (2005). Attachment and family violence: Complexities in knowing. *Child Abuse and Neglect*, 29(8), 845-852.
- Buhrmester, D., & Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61(5), 1387-1398
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry and research desing: Choosing among five approaches*. (2nd Press). SAGE Publications.
- Dewhurst, K., Munford, R and Sanders, J. (2015). *Young people's relationships with siblings: Technical Report 20*. The Pathways to Resilience Research Project (New Zealand). Massey University, New Zealand.
- Dunn, J. (1996). *Brothers and sisters in middle childhood and adolescence: Continuity and change in individual differences*. In G. Brody (Ed.), *Sibling relationships: Their causes and consequences* (pp. 31–46). Norwood, NJ: Ablex.
- Faccio, F., Renzi, C., Giudice, V. A., & Pravettoni, G. (2018). Family resilience in the oncology setting: Development of an integrative framework. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-6.
- Frantz, T. T., Trolley, B. C., & Johll, M. P. (1996). Religious aspects of bereavement. *Pastoral Psychology*, 44(2) , 151–163.
- Frederick, J., & Goddard, C. (2008). Living on an island: Consequences of childhood abuse, attachment disruption and adversity in later life. *Child and Family Social Work*, 13(3), 300-310.
- Greeff, A. P., & Human, B. (2004). Resilience in families in which a parent has died. *The American Journal of Family Therapy*, 32 (1), 27-42
- Greeff, A.P. & Van der Merwe, S. (2004). Variables associated with resilience in divorced families. *Socail Indicators Research*, 68 (1), 59-75.
- Greeff, A. P., & Human, B. (2013). Family resilience relative to rearental reath. In D. S. Becvar (Ed.), *Handbook of Family Resilience*, (pp. 321-337). New York, Springer Science.
- Greif, G. L., & Woolley, M. E. (2015). Patterns in adult sibling relationship after the death of one or both parents. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 11(1),74-89
- Hall, A. S., (2011). Grief and resilience in children and families: Resources for counseling professionals, parents, and children. *Educational Specialist*. 71. <http://commons.lib.jmu.edu/edspec201019/71>
- Hawley, D. (2000). Clinical implications of family resilience. *The American Journal of Family Therapy*, 28(2), 101-116
- Henry, A. W. (2015). Family resilience: Moving into the third wave. *Family Relations*, 64(1), 22–43.

- Holland, S., & Crowley, A. (2013). Looked-after children and their birth families: Using sociology to explore changing relationships, hidden histories and nomadic childhoods. *Child and Family Social Work, 18*(1), 57-66
- Ismail, R., Bahari, F., & Mutang, J. A. (1997). Strengthening family and community resilience in traumatic flood disasters: Intervention guidelines and model program. *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies, 3*(2), 148-157.
- Jacobs, K., & Sillars, A. (2012). Sibling support during post-divorce adjustment: An idiographic analysis of support forms, functions, and relationship types. *Journal of Family Communication, 12*(2), 167-187.
- Kim, J., McHale, S. M., Osgood, D. W., & Crouter, A. C. (2006). Longitudinal course and family correlates of sibling relationships from childhood through adolescence. *Child Development, 77* (6), 1746-1761.
- Kimberly J., & Alan, S. (2012). Sibling support during post-divorce adjustment: An Idiographic analysis of support forms, functions, and relationship types, *Journal of Family Communication, 12*(2), 167-187.
- Kramer, L., Kowal, A. K. (2005). Sibling relationship quality from birth to adolescence: the enduring contributions of friends. *Journal Family Psychology, 19*(4), 503-511.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71*(3), 543-562.
- Mack, K. Y. (2004). The effects of early parental death on sibling relationships in later life. *Omega: The Journal of Death and Dying, 49*(2), 131-148.
- McCubbin, H. I., & McCubbin, M. A. (1988). Typologies of resilient families: Emerging roles of social class and ethnicity. *Family Relations, 37*(3), 247-254.
- McCubbin, H. I., Thompson, A. I., & McCubbin, M. A. (1996). *Family assessment: Resiliency, coping and adaptation: Inventories for research and practice*. Madison: University of Wisconsin Publishers.
- Merrill, D. (1996). Conflict and cooperation among adult siblings during the transition to the role of filial caregiver. *Journal of Social and Personal Relations, 13*(3), 399-413.
- Olson, D. H. (1993). Circumplex model of marital and family systems: Assessing family functioning. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (pp. 104-137). New York: Guilford Press.
- Özbay, Y. & Aydoğan, D. (2014). Aile yılmazlığı: Bir engele rağmen birlikte güçlenen aile. *Sosyal Politikaları Çalışmaları Dergisi, 14*(31), 129-146.
- Paula, T. S., (2011). *Resilience and the Role of Sibling Relationships among Children within Homeless Families*. Open Access Dissertations. 560.
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family, 64*(2), 349-360.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry, 57*(3), 316-331.
- Scharf, M., Shulman, S., & Avigad-Spitz, L. (2005). Sibling relationships in emerging adulthood and in adolescence. *Journal of Adolescent Research, 20*(1), 64-90.
- Stewart, R. B., Kozak, A. L., Tingley, L. M., Goddard, J. M., Blake, E. M., & Cassel, W. A. (2001). Adult sibling relationship: A validation of a typology. *Personal Relationships, 8*, 299-324.
- Stroebe, M.S., Hansson, R. O., Stroebe, W. & Schut, H. (2001). Introduction: Concepts and issues in contemporary research on bereavement. In Stroebe, M.S., Hansson, R.O., Stroebe, W., ve

- Schut H. (Eds.), *Handbook of bereavement research: Consequences, coping, and care* (ss. 3-22). Washington, DC: APA.
- Umberson, D. (2011). *Ebeveynin ölümü: Yeni bir yetişkin kimliğine geçiş* (çev. Özge Çağlar Aksoy). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalom, I. (2001). *Varoluşçu psikoterapi*. (çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit), 3. Basım. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Walsh, F. (1996). The concept of family resilience: Crisis and challenge. *Family Process*, 35(3), 261–281.
- Walsh, F. (1998). *Strengthening family resilience*. New York: Guilford Press.
- Walsh, F. (2002). A family resilience framework: Innovative practice applications. *Family Relations*, 51(2), 130-137.
- Walsh, F. (2006). *Strengthening family resilience* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- White, L. K., & Riedmann, A. (1992). Ties among adult siblings. *Social Forces*, 71(1), 85–102.
- Wolin, S. J. (1998). *Project Resilience*. Retrieved June 15, 2000, from <http://www.projectresilience.com/framesconcepts.htm>

Extended Summary

1. Introduction

Parental loss is a risk factor that disrupts the harmony and development in the family as much as it is a cause of stress affecting the mood of each member of the family. However, it may reveal the coping and adaptation skills of the family concerning making use of its resources. Developed by Walsh (1996), the Family Resilience Model serves as a conceptual map to identify processes for strengthening the family to reduce stress and vulnerability in high-risk situations, and to recover from crises and long-time problems. The dynamics of the relationship between siblings as a sub-system of the family are thought to be an effect on the family system, especially in the difficult times of the family. In this study, the answer to the question "What are the characteristics and resources of the family that help the adaptation process after a father loss and what is the role of the sibling relationships?"

2. Method

This study is a qualitative study aimed to investigate the sources of family resilience and sibling relationships having father loss in the last five years. The sampling method of the study was criterion sampling, which is one of purposeful sampling methods. These criteria are (I) having lost the father in the last five years (II) continuing the university education (III) having at least one sibling in the house (IV) having a living parent; (V) the fact that the living parent is not remarried. People who had lost their father during the last six months and who were in acute mourning were not included in the study. Individual interviews were conducted with ten university students, including five women and five men. The age of the participants ranged from 21 to 31 with an average of 23.2 (pp: 2.97). Informed Consent Form, Personal Information Form and Family Resilience and Sibling Relationship Evaluation Form developed by researchers is used for data collection. Descriptive analysis was used to analyze the data obtained from the interviews.

3. Findings, Discussion and Results

In this study, the resources that provide family resilience of families with father loss are listed in the order of importance as follows: (a) social support provided by the relatives, friends and the society, (b) supportive sibling relationships including role shifts, (c) making meaning of the father loss, faith and spirituality, and (d) sharing of emotions among family members. Results revealed that although the participants had difficult times at first, they made sense of their loss with the help of their belief system and spirituality. If there is unfinished business (unexpressed feelings and thoughts) in the relationship between the father and the other family members and relational meaning attached to the father, this might result in this relationship can not be repaired and denial of the loss might be experienced at first. Results also showed that the social support received from family members (e.g., from the mother), close relatives (uncle, aunt, etc.) and friends play an essential role in family resilience. Findings of the social support showed also that sharing of emotions after the father loss, moral and material support from the acquaintances is necessary for the flexibility and adaptation. Moreover, commitment and collaboration is a significant source of resilience building support in the family. Sharing emotions and having open communication among siblings are also a big help in coping with the loss. After the father loss, siblings redefine their roles in the family, especially as they decide together who will continue the protective role of the family. The change in the role of the family members affects sibling relationships in the sense that they realize all they have is each other.

Araştırma makalesi: Özbay, Y., & Aydoğan, D. (2019). Varlığında çocuk, yokluğunda yetişkin olmak: Baba kaybı, kardeş ilişkileri ve aile yılmazlığı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 126-143.